

**The Demonstrations  
from the  
University Square:  
A Liminal Ritual**

*The structure of demonstrations which took place in the University Square in the spring of 1990 is modelled by the specific categories of a ritual: space boundaries, symbolic treatment of time, repetition of gestures within the framework of a scenario, clearly defined role playing and symbolic discourses, invocation of paradigms with a mythical reverberation, a community integrating meaning opposed to social everyday meanings. The demonstrations of that time gave expression to all crises of transition in the format of a "rite de passage". The mass-media offered divergent versions of the events: they presented them either through heroic symbols specific to a sacralizing myth or through mundane derogatory features specific to a carnival image. The polarization of press reflected the social and political polarization which then shaped the society as a whole.*

# **PIAȚA UNIVERSITĂȚII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL**

**MIHAI COMAN**

**I**n capitala României, București, în primăvara anului 1990, la câteva luni după căderea regimului comunist al lui Ceaușescu, din peisajul numeroaselor demonstrații de stradă, aveau să se desprindă, monopolizând energiile și atenția mass-mediei, a clasei politice și a populației, manifestările din Piața Universității. Timp de aproape două luni fără întrerupere, în intersecția care marca centrul Bucureștiului, oameni de toate categoriile sociale, cu interese, culturi și reprezentări politice diferite, își vor da întâlnire, vor cânta și scanda lozinci, vor înfrunta încercările forțelor de ordine de a debloca circulația, vor contesta prezentul și vor visa un utopic deznodărât politic. Timp de două luni, diversele grupări politice vor încerca să capitalizeze potențialul de popularitate decurgând din manipularea simbolică a manifestației, fie în chip pozitiv, prin sprijinirea ei ca expresie a opoziției față de purtarea FSN, fie în chip negativ, prin ipostazierea ei în expresie a haosului social și a agresiunii externe. Timp de două luni presa scrisă post-revolutionară, abia eliberată din chingile modelului totalitar, aflată în plină euforie a libertății de expresie, va face din această manifestație Evenimentul major, subiectul permanent și, în final, simbolul global al opoziției față de puterea în exercițiu. Textul mass-mediei, intersectând textul întâmplărilor, a proiectat manifestația din Piața Universității într-un orizont de semnificații majore, transcendând politicul, socialul și conjuncturalul; el a transformat un fenomen cu implicații contingente într-un "memento" cu rezonanțe naționale; simultan, el a oferit acele elemente simbolice necesare pentru construirea

## PIAȚA UNIVERSITĂȚII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL

unui discurs integrator ("model of" și "model for" în terminologia lui C. Geerz, 1973, p. 93-94), capabil să dea un sens și o ordine fluxului aleator al evenimentelor.

În opinia mea, structura manifestațiilor din Piața Universității este modelată de marile categorii ale ritualului: demarcația spațială, tratamentul simbolic al timpului, scenariul gestual repetitiv, asumarea unor roluri și discursuri simbolice clar definite, apelul la paradigmă naturale cu rezonanță mitico-sacrală, starea comunitară ("communitas") în opozиie cu era socială cotidiană. În acest sistem ritual, demonstrația suportă mai multe lecturi: din perspectivă antropologică, fenomenul Piața Universității a instituit un interstiu social și simbolic de factură liminală (vezi V. Turner, 1968, vol. 10, p. 577 și 1982, p. 42-55); în plan politic, manifestația a funcționat ca ritual de contestare (vezi Dayan, Katz, 1992, M. Abélès, 1989, p. 132-133) sau diferențiere (vezi J.R. Gusfield, 1976, p. 247); în plan psihologic și expresiv ea a avut caracteristicile riturilor carnașale spectaculare (vezi R. Caillois, 1972, R. Da Matta, 1984, V. Turner, 1982, p. 13 et passim).

În ansamblu, fenomenul Piața Universității a creat un interval ceremonial, un loc al haosului integrator (*communitas*) în care o dezordine încărcată de valențe simbolice venea să pună la îndoială ordinea și normele existente. În felul acesta, manifestația a concentrat (simbolic, social, spațial și temporal) și a exprimat crizele tranzitiei cu ajutorul unui amplu ritual de trecere. În acest sistem, discursul mass-mediei (îndeosebi al presei scrise) a creat "logomena", adică acel narativ cu rezonanțe consacratoare care însoțește "dromena"-istorie, jucată ori mimată prin gesturi. Discursul mediatic s-a dezvoltat pe două paliere de semnificare: a) prezentarea eroică și consacratoare - discursul de tip sacralizant ("mit"); b) prezentarea deprecatoare și hilară - discursul de tip desacralizant ("anti-mit"). Polarizarea

presei a reflectat polarizarea politică și socială: cele două lecturi răspundeau celor două viziuni globale: cea a partidului aflat la putere după căderea lui Ceaușescu și cea a partidelor și grupărilor aflate în opoziție. Datorită uriașului prestigiu social de care presa beneficia în acel moment în România (vezi M. Coman, 1994), pentru cei prezenți, dar mai ales pentru sutele de mii de absenți, fenomenul "Piața Universității" a devenit sinonim cu imaginea mediatică a demonstrației. În felul acesta, sensul întâmplărilor reale glisează dinspre factual spre narativ, dinspre trăit spre povestit, dinspre discursul evenimentelor către discursul presei. Ceea ce înseamnă că manifestația din Piața Universității trebuie înțeleasă și analizată în coordonatele unui "media event" (D. Dayan, E. Katz, 1992) sau, în altă terminologie, a unui "media ritual" (Ph. Elliott, 1982).

### Spațiul

Piața Universității este sinonimă în conștiința locuitorilor Bucureștiului (prin extensie - ai României) cu centrul fizic (este la câțiva metri de kilometrul zero) și cu cel spiritual al Capitalei și, implicit, al țării. Parafrazând pe Mircea Eliade, am putea spune că ea este ipostazieră modernă a unui "axis mundi", a punctului simbolic al reântoarcerii la originile arhetipale care înțemeiază statul națiune. Nu întâmplător, în perimetru ei, spațiul este înțesat de clădiri și monumente sugerând începutul, în plan politic și cultural, al națiunii și statului român modern. Dimensiunea religioasă este marcată de cele două biserici (Colțea și Sf. Gheorghe) considerate printre cele mai vechi și mai frumoase din Capitală, mereu deschise și mereu lunate de lumânările aprinse aici de credincioși. Dimensiunea istorică este dată de statuia lui Mihai Viteazul, primul principă român care a

reuşit să unească sub puterea sa cele trei principale locuite de români, viitoarele elemente constitutive ale statului național modern; de asemenea, Muzeul de istorie a orașului București găzduit în palatul Șuțu sugerează, prin centralitatea sa, importanța istoriei Capitalei în contextul istoriei naționale; nu trebuie uitat nici faptul că pe bulevardul 1848, la 30 de metri de Piața Universității, este marcat locul unde se afla turnul Colțea, centrul orașului medieval de odinioară. În sfârșit, dimensiunea culturală este dată de statuile ctitorilor învățământului, limbii literare și culturii române moderne: Ion Heliade Rădulescu, Gh. Lazăr și Gheorghe Asachi, de clădirile Universității și Teatrului Național, adică ale instituțiilor care, conform tradiției romantice a secolului 19, stau la baza naționii și conștiinței naționale.

Acestor valori simbolice îintrupate de clădiri, statui și locuri arhicunoscute li se adaugă alte valori de intermeiere: o troiță de lemn și un mic altar pentru lumânări veneau să amintească faptul că în acest loc au murit demonstranții împotriva lui Ceaușescu în noaptea de 21/22 decembrie, că pe acest loc s-au dus lupte împotriva forțelor de represiune și că din acest loc a început revolta ce a condus la căderea regimului comunist dictatorial.

În ordinea spațială, manifestațiile din Piața Universității au adus un element nou, ce le deosebea total de celelalte mitinguri și demonstrații care blocau temporar circulația. Din contra, ele au creat o ruptură spațială radicală, ocupând intersecția - cheie a orașului, întrerupând total circulația și delimitând o zonă de acțiune proprie definită ca un teritoriu (simbolic) în afara normalității.

Accedând la "centrul" simbolic, manifestanții au simțit nevoie să-i redea nemîșcarea inițială, consacrand astfel perimetru ceremonial. Începutul a fost timid: delimitarea spațială și blocarea circulației s-a făcut numai pentru o noapte: "Demonstranții au marcat spațiul sacru în

care au căzut victimele din 21 decembrie cu un cordon tricolor (rămânând în interior) și au blocat trecerile cu o baricadă fragilă, formată din panourile de tablă care erau așezate în latura dinspre Colțea" (RL; 24-04). Ulterior, pe măsură ce manifestația creștea în intensitate, spațiul a fost în întregime cucerit și marcat; baricade masive veneau să sublinieze distanța fizică dintre "în afară" și "înăuntru", iar o pancardă uriașă semnifica distanța spirituală: teritoriul în care manifestanții acționau a fost botezat "zonă liberă de comunism". Sugerând că guvernarea F.S.N este o continuare a guvernației comuniștilor, această demarcare urmărea să instituie un anti-spațiu, un "topos" de excepție, opus lumii înconjurătoare: "Piața Universității reprezintă de mai bine de trei săptămâni punctul geografic cel mai important al Bucureștiului și, de ce nu?, al întregii țări. Tinerii păzesc zi și noapte un spațiu liber de orice fel de comunism și protejează astfel primul spațiu de demarcație, aici la Universitate" (RL; 18-05). Apoi printr-o glisare expresivă aproape firească, Piața Universității devine un "locus sacer", un centru al intermeierii; această manipulare simbolică s-a produs prin aducerea în teritoriul ei a punctului "zero", adică a locului de unde începe întreaga spațialitate a României. "În piață au apărut și două însemne noi. Este vorba de o bornă kilometrică ce simbolizează punctul kilometrului zero al zonei libere de neocomunism și o placă pe care stă scris: "Piața Golaniilor" (RL; 7-05). Manipulând ritualic obiecte fetiș (pancarde, borne, baricade), manifestanții și-au creat un TERITORIU propriu, căruia i-au conferit valențe simbolice consacratoare (zonă liberă, pură, centru, punct de început).

Spațiul ritual a fost cucerit de la margine spre centru: relatările presei arată că manifestanții s-au mișcat dinspre zonele pietonale (normale pentru ei) spre zona rutieră (anormală), luând în posesie și colonizând acest teritoriu "străin" prin

## PIATA UNIVERSITATII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL

gesturi non-ceremoniale, strict cotidiene: cântece, discursuri, așezat jos, camping: "Golianii se instalează cât mai comod în mijlocul bulevardului. Un grup își improvizizează un culcus din saci de dormit alăturați... Într-un alt grup, golianii și-au adus seslonguri, măsuțe și scăunașe pliante, pe care le dispun circular armenajând un spațiu interior - un spațiu de conversație... Mai târziu, câțiva puști se hotărăsc să joace o partidă de fotbal. Și-au ocupat deja pozițiile în mijlocul bulevardului, chiar sub marea pancardă care decretează "zonă interzisă comunismului" ... Iată un început timid de luare în posesie. Un început de locuire" (RL; 6-05). Dacă marginile au fost marcate ceremonial, pentru a delimita (față de exterior) și consacra (față de interior), centrul este stăpânit și manipulat în chip familiar, profan. Această opozitie marchează tocmai stăpânirea, "luarea în posesie" a zonei în care participanții se transformă din trecători în locuitori, în care relațiile anonime ale pasajului zilnic sunt înlocuite prin relații familiare, personalizate de jocuri și dialog comunitar, în care mișcarea permanentă cedează locul nemîșcării. În ultimă instanță, piața devine o plajă, un loc de camping, masa amorfă a trecătorilor devine un grup comunitar, iar ritmul diurn (circulația) devine o "stază" nocturnă. Ritul, ca mod de formalizare a unor mișcări sociale nestructurate, se manifestă la nivelul operatorilor de diferențiere, lăsând în interiorul manifestării un câmp liber pentru manifestările de tip "communitas".

Această ruptură spațială a căpătat, în discursul presei, dimensiuni consacratoare sau degradatoare - în funcție de orientările politice ale diferitelor publicații. Astfel, din perspectiva consacratoare (encomniastică), teritoriul manifestației apare ca "o suprafață stradală cât două catedrale" (RL; 3-05), ca un "spațiu-timp neântinat", un "spațiu-tabu sfințit de moarte" (RL; 9-05), ca "spațiu

cel mai curat și înălțător din această țară" (RL; 15-05), ca o "incintă sacră a neamului românesc" (RL; 16-05), etc. Din perspectiva discursului desacralizant, același teritoriu este descris ca "maiden" ori "talcioc" (Adevărul; 26-04) ca "un fel de cetate Mecca" în care spațiul este distrus fizic și spiritual prin manifestări profane: "Ascultătorii, așezăți, continuă să mănânce semințe de dovleac și să șadă pe șosea ca la un picnic. De fapt au și flori în jur, chiar dacă le-au călcat în picioare când, în mijlocul rondului, și-au instalat pancarda ..." (Adevărul; 24-04). Transformarea stradalului în univers privat, în zonă de locuit, apare, din această perspectivă, nu ca o victorie simbolică, ci ca o anulare a civilizației, ca o regresiune spre periferic și delincvență: "Pe saltele pneumatice supușii fac plajă. În corturi se joacă table, popa-prostul și rummy" (Adevărul; 12-05).

Pentru discursul sacralizator, spațialitatea Pieții Universității se desfășoară pe două dimensiuni: înalt (balconul) și plan (strada). Pentru discursul desacralizant, spațialitatea este tripartită: înalt (balconul) - plan (strada) - subteran (pasajul de la metrou).

Opoziția sus-jos este construită de discursul encomniastic printr-o antinomie evidentă cu modelul comunicării comuniste: dacă înainte, de sus de la balconul "împodobit" vorbeau "aleșii", vârfurile ierarhiei comuniste și îndeosebi Nicolae Ceaușescu, în timp ce jos oamenii aduși cu forță ascultați pasivi, acum între balcon și public se instituie o comuniune profundă: oricine poate veni și vorbi de aici, de "sus", publicul participă prin replici scandate la dialog și, mai ales, se identifică deplin cu liderii săi prin cântatul în cor. Sfârșitul lui Ceaușescu s-a produs în momentul în care ritualul comunist al "mitingului popular" a fost întrerupt de o reacție neașteptată a mulțimii, de exprimarea liberă a unor sentimente prea mult ascunse. Fugind din balcon, Ceaușescu a lăsat un spațiu liber. A doua

zi, din același balcon, oameni din mulțime și lideri informali se adresau mulțimii răsculante. Balconul își recăstigase funcția comunicativă: el redevine informal și "democratic". Câteva luni mai târziu, dintr-un alt balcon (apartenând unei instituții universitare și nu politice), oricine simte că are ceva de comunicat poate să se adreseze mulțimii. Manifestanții din Piața Universității și presa favorabilă lor consideră că au fost mintiți și manipulați de cei ce le-au vorbit, în decembrie 1989, de la balcon, balconul fostului Comitet Central al P.C.R., și că doar acum, în timpul ocupării pieței, au câștigat dreptul la expresia liberă; în antiteză, presa ce contestă manifestația afirmează că vorbitorii și masa ce-i ascultă sunt "manipulați", "plătiți", "minciunoși", "impostori", "lichele" (Azi: 28-04, 4-05, 17-06, etc.; Dimineața: 16-05, 29-05; Adevărul: 6-05, 15-05, 19-05, etc.). În felul acesta, opozitiile tacere/expresie, distanță/comuniune, minciună/adevăr, credință/manipulare sunt articulate în chip diferit de către cele două discursuri în jurul opozitionii ambivalente sus/jos, exprimată prin termenii "balcon"/"piată".

În acest sistem binar, (din perspectiva discursului mitic) "balconul" și "peretii" devin simboluri ale libertății de expresie: de sus se poate vorbi, de sus se poate transmite gândul ori sentimentul individual (vezi România Liberă 3-05; 11-05; 17-05 etc.). Mai mult, pancardele sunt derulate tot de sus în jos: "Pe fațada Universității studenții se cățără pe geamuri și pe cornișele late de numai câteva palme pentru a atârna afișe, pancarde, lozinci... Mulțimea aplaudă frenetic când pe fațada Universității a fost lăsat să atârnă de la etajul cel mai de sus al ei, un carton imens pe care e scris de mână punctul 8 al Proclamației de la Timișoara" (România Liberă 27-04). Prin aceste elemente de comportament (asupra căror vom reveni în detaliu) axa sus-jos devine "calea" de comunicare comunitară: nu întâmplător,

într-un articol, libertatea de expresie caracteristică acestei manifestări este comparată cu mecanismele tradiționale și informale de comunicare din "șezătoarele" tărănești (România Liberă 4-05).

În discursul de tip desacralizant, opozitia sus-jos este centrată îndeosebi pe axa plan (piată) - subteran (metrou). Narrativele critice nu ignoră, firește, cuplul "balcon" - "piată". Îl prezintă însă estompat, ca informație referențială și nu ca antinomie simbolică: "Acum se vorbea prin megafon de la un (subl. n.) balcon al Universității. Un Tânăr slabă nog și bărbos își exersa retorică" (Azi, 10-05). În schimb, în logica diatribrei, un rol major revine zonei subterane (pasajul de acces la metrou) ca interstiu al întunericului, dezordinii, murdăriei. Prin dezvoltarea temei "pasajului" subteran, aceste texte susțin că ritualul nu are ca liant politicul și comunicarea, ci interesul economic și versatilitatea: "Observ, mai apoi, în drum spre intrarea în metrou, că aici în Piața Universității s-a organizat ad-hoc, în aer liber și sub plafonul metroului, un veritabil bazar oriental. Se vând semințe de dovleac și floarea-soarelui, sandvișuri cu salam, alune, bomboane, gumă de mestecat, țigări bulgărești, iugoslave, grecești, americane. Mai întâlnim, expuse la vânzare, bluze sport multicolore, cercei și alte obiecte de podoabă. Nu lipsesc ciorapii de damă găuriți sau pictați, spray-uri, rujuri și câte altele. Lângă unul din stâlpii de beton ai metroului, lume multă, curioși, gură-cască și interesați" (Azi, 10-05). Textele de această factură (vezi și Adevărul, 12-05; 15-05; 19-05; sau Dimineața, 16-05) încearcă să obțină, prin prezentarea predilectă a josului murdar, o alunecare de sens de la ritual la "bâlcii", de la piata la "maiden", de la "spațiul cel mai moral", la "talcioc". Cu alte cuvinte, să plaseze manifestarea sub semnul derisorului hilar și al carnavalului pestriț. În acest sistem, spațiul bipartit (balcon/piată) este eroic și conservator, în timp ce spațiul tripartit

## PIATA UNIVERSITATII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL

(balcon/piață/pasaj metrou) îmbogățit cu dimensiunea "josului material-corporal" (M. Bahtin) este ambivalent și degradator. Ceea ce nu constituie un accident: vom constata, analizând și celelalte coordonate ceremoniale ale acestor manifestări, că discursurile tip "mit" și cel de tip "anti-mit" joacă permanent pe antinomiile dintre major și minor, sacru și sordid, solemn și derisoriu, construind astfel narative ("legomena"), valorizând sau devalorizând ceremonialul.

### Timpul

Dacă constructia spațială funcționează pe principiul unicitudinii și diferenței, cea temporală se bazează pe principiul repetitivității și analogiei.

Manifestația s-a situat, de la început, sub semnul repetitivității: ea venea să comemoreze și să reproducă mișcarea de revoltă a tinerilor care, în noaptea din spre 21-22 decembrie 1989, au ocupat Piața Universității, protestând împotriva dictaturii lui Ceaușescu. Pe timpul marșului, un accident a venit să întăreasă legătura dintre gestul de odinioară și cel actual, dintre victimele "de atunci" și cele de "azi": "din blocul Sofia, etaj 7, cineva - de opinie politică absolut criminală - a aruncat cu un ghiveci de flori care i-a provocat Sandei Lugoj, în vîrstă de 59 de ani, o fractură craniiană" (România Liberă, 24-04). Drept consecință, afirmă discursul presei, manifestanții decid ocuparea temporară a Pieții Universității pentru "o noapte de veghe pentru victimă acestei demonstrații, dar și ca un priveghie de 4 luni de la revoluție" (idem). Gestul acesta are o dublă semnificație politică și religioasă; comemorarea politică se integrează într-un timp puternic marcat religios: demonstrația a avut loc o săptămână după Paște, moment considerat și prezentat în presa românească drept

"sărbătoarea fundamentală a creștinătății". Paștele este o ceremonie a morții și renașterii, a sacrificiului și a întemeierii; intervalul dintre Paște și Înălțare funcționează, în calendarul ortodox, ca un interstiu sacru, în care orice eveniment petrecut trimite la sacrificiul christianic. Proiectate pe acest fundal, gesturile manifestanților apar deodată ca acte religioase de "pomenire" în care semnificația politică se estompează în fața sensurilor sacrale; noaptea nedormită în locul "sfânt" al sacrificiului, sub crucea ce evoca pe cei morți, devine una de amintire și actualizare, de oprire a timpului ("veghe") și de ieșire din temporalitatea ușuală ("priveghi"), prin refacerea legăturilor și integrarea în marele Timp mitic. Paralelismul cu mitul și ritul creștin se dezvoltă pe următoarele axe: sacrificiul lui Isus/sacrificiul tinerilor martiri; Golgota, locul crucificării/ Piața Universității, locul martirajului; moarte sacrificială pentru salvarea umanității/moarte eroică pentru salvarea poporului; procesiunea din noaptea de Paste/ marșurile de comemorare a luptei revoluționarilor. În felul acesta "baricada" (ca ruptură spațială) și "priveghiul" (ca ieșire din timpul cotidian și refacere a temporalității mitice) funcționează ca operatori rituali, ca simboluri elementare de instituire a ceremonialului.

De îndată ce cadrul temporal global a fost stabilit (prin analogia cu sărbătorile creștine), manifestația a început, treptat și oarecum la întâmplare, să-și fixeze reperele temporale interne. Acestea, ca în orice ritual, au fost definite prin repetarea acelorași unități comportamentale. Drept urmare, timpul cronologic fluent și eterogen a fost înlocuit cu o temporalitate ceremonială, omogenă și structurată. Temporalitatea ceremoniei inversează structurile cotidianului: ea proiectează noaptea (seara) ca moment al activității interne și așeză ziua, sub semnul inactivității. Nu numai veghea (ce



unește pe manifestanți prin tăcere), dar și protestul (ce unește prin comunicare) se desfășoară noaptea, într-un cadru a cărui ritualitate este amplificată de combinația dintre comunicarea interpersonală și cea mediatică: "Golianii revoluționari, luminați de torte, lumânări și reflectoare, puteau asculta, după vorbitori, la stația de amplificare, coloana sonoră a unei video casete filmate în sediul CC pe data de 22 decembrie" (România Liberă 29-04). Temporalitatea ceremonială cere o punere în scenă, o pregătire prealabilă (lumină artificială, fabricarea tribunei, așteptarea, spectacolul) necesară creerii unităților sale constituente și repetitive. Este firesc deci ca discursul mitologizant al presei să marcheze simbolic noua așezare a timpului subliniind-o, fie prin întoarcerea, analogică, la timpul originar ("ca pe 21 și 22 decembrie, ca în toate zilele prea sfinte care au urmat și în toate nopțile încinse de săngele care s-a vîrsat, și acum, în Piața Universității, pe o suprafață stradală cât două catedrale, tinerii noștri puri și frumoși, eliberați de ură și mânie, înaltă cântece adaptate ad-hoc" (România Liberă 3-05), fie prin sacralizarea temporalității repetitive a ceremonialului (narativele presei descriu cu lux de amănunte programul zilnic, participanții, cântecele, gesturile - aspecte asupra căroră vom reveni mai târziu.

În schimb, discursul de tip "anti-mit" înscrie repetitivitatea momentelor într-o perspectivă "spectaculară" de show-apolitică și derizorie. El sugerează că timpul reiterat nu reproduce o dramă originară și nu instituie o trăire aparte, că, din contră, el construiește o durată carnavalescă, haotică, gălăgioasă, non-comunicațională: "Dacă, vai, piesa nu e cu adevărat o piesă, ci o însălbătură de monologuri și cântece comice ce se suprapun, într-un vacarm îngrozitor, punctate, din când în când, de tirade patriotice amplificate, ca la bâlci, de megafoane ..." (Azi, 28-04). Acest discurs

rezintă rituarea ceremonială a timpului ca o realitate obosită, plăcitoasă, golită de conținutul simbolic: "În jurul orei 16 în "zona liberă de comunism" se încheagă mici grupuri, se înfiripă discuții, vorbitorii în porta-voce de pe trotuarul din fața Teatrului Național nu prea sunt ascultați. După încă un ceas, încep să dea semne de oboselă și privirea li se îndreaptă tot mai des spre balconul Universității. La ora 18 răbdarea ajunge la limită. "Balconul" este întrebăt dacă schimbul trei nu și începe activitatea ... În sfârșit, la balcon își fac apariția cei din schimbul trei. Încet, încet piața se umple și programul începe" (Adevărul, 6-05). Din perspectiva discursului de tip anti-mit timpul manifestației nu e sacral, nu e structurat ritualic; el este un timp profan, un timp în care repetitivitatea devine o povară, o sursă de plăcitoală, un mecanism formal de reproducere a unor gesturi "teatrale". Desacralizat, timpul gesturilor comune poate fi, ușor, profanat.

## Actorii

La începutul manifestației, participanții erau, în Piața Universității și în reprezentările presei, un grup eteroclit: tineri și vârstnici, muncitori și intelectuali, laici și preoți: "fiecare categorie socială își construiește la demonstrație propriul său microclimat: mitingul intelectualilor se înfățișează ca o mondenitate, al studenților ca un festival nocturn, mitingul celor foarte tineri - ca un moment disco și mitingul tiganilor ca o mini-șatră transportată în centrul metropolei" (România Liberă, 6-05).

Ulterior, pe măsură ce activitățile au devenit repetitive, pe măsură ce spațiul a fost luat în posesie, pe măsură ce rolurile ceremoniale s-au definit, diferențele dintre actorii ritului au început să se estompeze. Cu alte cuvinte, participanții la

## PIATA UNIVERSITATII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL

manifestație se concep acum și se prezintă ca un grup omogen, unit, diferit de ceea ce se află în afara universului lor. Sentimentul unei identități simbolice își trage rădăcinile dintr-o componentă politică și dintr-o rituală. În primul caz, cei din Piața Universității se simt și se definesc drept "opozanți", drept contestatari ai puterii reprezentate de guvernarea FSN. Diferența strict politică este proiectată în simbolic prin identificarea guvernării FSN cu o resurrecție a comunismului, iar a demonstranților cu exponenții democrației. Această opoziție este marcată atât de ecouri ale miturilor conspirației (prin victimizarea demonstranților și satirizarea puterii), cât și de aluzii milevariste (prin motivele "sfârșitului comunismului" și ale realizării democrației planetare). Componenta rituală subliniază omogenitatea și egalitatea manifestanților: în Piața Universității liantul comunitar este dat de accesul liber la exprimare. În antiteză cu modelul communist, cu riturile comuniste centrate pe antiteza dintre liderul din care emana Cuvântul și masa tacătă, obligată la supunere și execuție, noul ceremonial instituie accesul liber și haotic la Cuvânt; relatările din presă subliniază la unison că oricine poate vorbi din "balcon" și că, chiar în timpul discursurilor majore, în diferite puncte ale Pieței, alte centre de dialog, conduse de lideri informali se dezvoltau permanent. Ca în celebrul exemplu al riturilor "minore" declansate de ritul major al "luptei cocoșilor" (vezi C. Geertz, 1973, pagina 429), și în acest caz manifestările centrale declanșează manifestări ceremoniale periferice, simetrice, simultane, dar la scară redusă. În felul acesta, între actori nu se stabilesc ierarhii imuabile, ci diferențe conjuncturale, fapt ce mărește sentimentul "comunitar".

Factorilor interni de uniformizare simbolică li s-a adăugat un element venit din afară, dar generator de coerentă înăuntrul manifestației. În timpul

dezbatelor din Parlamentul Interimar (C.P.U.N.), președintele acestei instituții și liderul de atunci al FSN i-a calificat pe cei din Piața Universității drept "golani". Departe de a rămâne un simplu cuvânt al unei stenograme, acest termen a câștigat imediat un sens aparte, fiind preluat de manifestanți ca "epitet-ornament". Printr-o inversiune simbolică (atât de caracteristică de altfel universului ceremonial - vezi B.A. Babcock, 1978, pagina 14-32), cuvântul, cu conținut "de dicționar" peiorativ, a fost transformat în titlu de noblete. Alteritatea manifestanților, anormalitatea de comportament, nerespectarea regulilor uzuale și libertatea - chiar licențioasă - de comportament sunt forme ale CONTESTĂRII ordinii existente (vezi G. Balandier, 1992, paginile 93-104). În consecință, asemenei lui Isus, asemenea tinerilor ce s-au revoltat contra lui Ceaușescu, cei din Piața Universității se prezintă (sau se reprezintă) ca o forță negatoare, instauratoare, prin haos, de noi alcătuirii ale realului. A fi "golan" este acum sinonim cu a fi contestatar, a fi creator, a fi făurărul lumii noi.

Ca urmare a acestei asumări (entuziaste) a identității contestatare exprimate prin cuvântul - fetiș, participanții au început să poarte "ecusoane" cu titlul de "golan", s-au adresat unul altuia folosind acest apelativ, iar apoi au botezat Piața Universității ca "Piața Golaniilor". Cuvântul le-a dat nu numai o identitate prin opoziție, ci și o identitate prin contopire (ca celebrul "citoyen" al Revoluției franceze): "30.000 de golani, reprezentând de la condiția de somer până la cea de profesor universitar ..." (România Liberă 27-04).

Contopirea prin exprimarea liberă depășește cadrele sociale și naționale: "La balconul Universității se succed vorbitori din Belgia, Franța, Danemarca, Suedia, Italia, Statele Unite și ceea ce e demn de remarcat e faptul că dialogul se poartă direct, fără traducători ... La balcon vorbesc în continuare muncitori de la

I.M.G.B., de la "23 August", mineri de pe Valea Jiului, sau de la Moldova Nouă, țărani și chiar ofițeri ai armatei române" (România Liberă, 17-05). În ansamblu, toți aceștia sunt "cei care au învins minciuna și ura înălțându-se frumoși și puri peste toate capcanele comuniste" (Dreptatea, 27-04). În felul acesta, participarea la ritualul comunicational zilnic și asumarea identității contestatare au condus la omogenizarea (simbolică) a participanților, la perceperea lor ca o "comunitate" egalitară, vehement opusă "societății" rigide și ierarhizate (vezi V. Turner, 1969, paginile 96-97).

În discursul de tip anti-mitic, aceeași indistincție a contestării este prezentată în codul peiorativ al "josului"; un fel de "lumpen-proletariat" invadează zonele înalte ale civilizației: "sub zidurile impunătorului edificiu de cultură" (Adevărul 15-05) se perindă "trecători curioși", "Veleitari și hăitașii popularității ieftine", "pierde-vară" și chiar "suspecți" (Adevărul, 23-05); sau "intelectuali și pseudo-intelectuali, disidenți cu vocație defetistă, impostori, lichele politice și apolitice, instigatori semidocți, histrioni ai kitsch-ului, toți o liotă de nemernici ..." (Azi, 17-06). În altă gamă stilistică, discreditarea este înlocuită prin derizorii: "puținii greviști se străduiesc să se poarte ca gentlemenii". Sunt nerași, obosiți, dar bine dispuși. Voievozii opozitiei îmbracăți în blugi și tricouri decolorate, acordă interviuri televiziunilor străine" (Adevărul 12-05).

Din masa participanților se desprind câteva figuri investite cu valențe simbolice: în primul rând Doina Cornea (căreia i s-a decernat "Diploma de golan" cu numărul 1) ca reprezentant-efigie a luptei împotriva comunismului, Marian Munteanu lider al Ligii Studenților și maestru de ceremonii al manifestanților, regizori, actori și cântăreți (Lucian Pintilie, Gheorghe Zamfir, Stere Gulea, Ștefan Radof, Luminița Rogacev, Ovidiu Iuliu

Moldovan, Vasile Sterian) care, prin prezența și prestațiile lor, au adus fiorul artei în mijlocul demonstrației. Cufundați într-un mare ritual comunitar, ei apar totuși ca figuri estompate: marea ceremonie a libertății de expresie nu lăsa prea mult loc nici pentru "vedete", nici pentru noii "guru"; actorii manifestației, cei mulți, cei până nu demult fără glas public, ocupă întregul spațiu ritual, iar liderii, covârși de fluxul comunitar, se retrag în planul secund.

Manifestațiile din Piața Universității au evoluat de la structuri ale ceremonialului religios către cele ale ritului politic, pentru ca, în final, să ajungă să fie un interstiu ritual de tip liminal.

În primele nopti, gestualitatea era tipic religioasă: "Ardeau lumânări în iarbă, pălpăiau minusculă și efemere focuri de tabără, un preot slujea la troiță, un grup de măicuțe cântă "Christos a înviat" și alte cântece de credință" (România Liberă, 24-04).

Apoi, elementele religioase s-au estompat pentru a face loc componentelor specifice riturilor politice: mulțimea ascultă cuvântările liderilor, scandează lozinci, aplaudă, se contopește în cauza comună, fascinată de discursul-încantație (vezi G. Balandier, 1992, paginile 18-21).

Imediat însă recuzita politică este depășită, integrată în alt sistem comportamental; este cel al ritului în care diferențele sociale sunt anulate într-o agregare de tip "comunitas"; în acest sistem, spațiu public este remodelat de un spațiu sărbătoresc; nu mai există reguli normative, ci convenții și proceduri ad-hoc; în sfârșit, libertatea de expresie publică și individuală înlocuiește regulile de comunicare pre-determinate social (vezi R.Da Motta, 1984, paginile 221-235). Semnul evident al acestei tranziții este dat de înlocuirea cuvântului prin cântec, a mersului prin îngunchiere, a marșului de protest prin dans, a spiritului revendicativ prin cel "expresiv": manifestarea nu mai

## PIAȚA UNIVERSITĂȚII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL

vizează atât obținerea unor concesii politice (aspect instrumental), cât "o dramatizare care face palpabile forțele ascunse" ale grupului (vezi B. Myerhoff, 1984, pagina 170). Astfel "manifestanții statornici cântă, danseză, scandează în numele libertății poporului român": ei devin o mare mișcătoare "legănând brațele întinse spre cer, arătând spre cer semnul libertății"; "iar când a început să plouă peste ei, au cântat și au scandat mai departe" (România Liberă, 27-04).

Acestei gestualități euforice și sacralizante, discursul de tip anti-mit îi opune o altă schemă comportamentală: aceea a delăsării. Participanții stau pe jos și mânâncă semințe de dovleac, "zac cu fundul pe ziare" (Dimineața, 16-05), "dorm sau chiar fac dragoste în corturi", se poartă, într-un cuvânt, ca la "o serbare câmpenească" (Azi, 18-05). Când trece la prezentarea momentelor ceremoniale propriu-zise, acest discurs înlocuiește observarea "etnografică" prin construcția pamfletară, vizând derizoriul: cuvântările devin: "însăilătură de monologuri și cântece comice ce se suprapun într-un vacărni îngrozitor" (Azi, 28-04); "lecturile patriotice dezvăluie experiența unui teatru de avangardă și o "doctrină a străzii, adică a puterii anarchice" (Adevărul, 19-05); sau: "incitare la haos, anarhie, crime și atrocități" (Azi, 17-06).

În felul acesta, imaginea hieratică - "tinerii noștri puri și frumosi, eliberați de ură și mânie, înaltă cântece adaptate ad-hoc" (România Liberă, 3-05) se opune imaginii escatologice - "Se îngenuncheară. Fanatic. Se spun rugăciuni. Tot fanatic. Se aclamă. Fanatic. Se asudă pe otrava tușită din balcon" (Adevărul, 3-05).

În acest sistem de reprezentări, un rol aparte a fost acordat unui gest fără semnificație rituală, dar încărcat de conotații simbolice: curățirea pieții. După cum am văzut, discursul de tip anti-mit a insistat frecvent asupra murdariei din partea de "jos" a Pieței Universității - un

operator simbolic în măsură să proiecteze întreaga manifestare (mai exact "lectura" ei) în afara "pestilentialului" (Dimineața, 16-05). În acest discurs, cuvintele cheie erau "murdăria", "talciocul", "bișnița", orientând semnificațiile către atmosfera derizorie și către universul preocupărilor de tip versatil.

În antiteză, discursul de tip mit insista asupra "ordinii" și "curăteniei". Aceste valori sunt prezentate derivând dintr-o atitudine asumată, dintr-un comportament definitoare pentru manifestanți: "Noaptea, spune inginerul Bors, a decurs în cea mai desăvârșită ordine și, mai mult, pentru a descuraja orice afirmație de manifestare necivilizată, manifestanții au strâns hârtiile, manifestele și hârtiile din piață" (România Liberă, 25-04). Textele nu uită să sublinieze spiritul comunitar care îi animă pe actorii ceremonialului: "Cățiva dintre cei 2.000 - 3.000 de oameni ce rămân pentru veghea de noapte fac curățenie pe bulevard. Am văzut un domn distins, cu alură de profesor universitar, măturând" (România Liberă, 3-05). În antiteză cu modelul "societas" - frecvent invocat de discursul anti-mit ca reper pentru ordinea pierdută - modelul "comunitas" nu recunoaște clasificările și ierarhiile uzuale. Astfel, în timp ce discursul anti-mit încriminează absența gunoierilor (categorii socio-profesionale de "jos" menite să mențină curătenia), discursul de tip "mit" exaltă această absență și înlocuirea gunoierilor cu o activitate comunitară în care susul și josul social se amestecă, în care toți participanții la ceremonial prestează aceleași îndeletniciri, fie ele simbolice ori profane.

### Simbolurile

Evident, primul și cel mai important simbol al acestui ritual este locul său de desfășurare - Piața Universității.

Dincolo însă de simbolistica acestui spațiu, pe care am discutat-o anterior, ansamblul ceremonial, prin manifestările sale, a creat o seamă de alte simboluri, născute prin transferul de sens asupra unor obiecte, devenite, prin acest proces, ele însele surse de acțiune socială ("Symbols instigate social actions" - V. Turner, 1967, pagina 36).

Astfel, unul din cele mai importante simboluri ale ceremonialului a fost dat de pancartele ce au ornat peretii clădirilor și spațiul aerian dintre clădiri. Asemenea numeroaselor graffiti care au ocupat zidurile, pancardele erau scrise de mână (în opoziție cu cele ale epocii Ceaușescu lucrate cu litere de tipar standard) sugerând astfel expresia liberă, spontaneitatea. Totuși, în raportul lor cu aceste graffiti, pancartele marchează distanța de la individual la colectiv: primele sunt expresia unor explozii ori confesioni personale, având o valoare pur indicativă; celelalte sunt expresia unor sentimente și valori asumate colectiv, ca emblemă a stării generale de spirit, având deci o valoare comunicatională. În plus, pancartele au o dublă deschidere: ele sunt întoarse spre exterior (arătând granițele spațiului ritual și nominalizându-l - "zonă liberă de comunism") și spre interior (arătând granitalele spirituale ale universului ceremonial, oferind cuvintele și imaginile creațoare de identitate colectivă).

Un alt simbol evocator este constituit de ecusioanele (sau diplomele) de GOLAN. În acest caz (asemenea măștii ori picturilor ceremoniale) menirea lor este de a identifica participanții la ceremonial, separându-i de cei ce rămân în afara lui.

Deosebit de semnificative sunt cântecele folosite, asumate sau create ad-hoc de manifestanți. La început, participanții au făcut apel la un repertoriu preexistent, preluând fie piesele cu valoare de emblemă pentru spiritul național ("Balada" lui Ciprian Porumbescu, "Cântecul lui Avram Iancu", "Ardealul"),

fie acele piese care sugerau ideea comunitară și libertatea de expresie ("Odă bucurei" din Simfonia a IX-a de Beethoven), fie, în sfârșit, cântecele religioase cu trimiterile lor la imaginile sacrificiului și resurgenței ("Christos a înviat"). Într-o altă etapă, multimea a inventat "cântecele", scurte strigături muzicale pe teme melodice cunoscute, cu texte adaptate contextului ritual (vezi celebrul "Noi de-aicea nu plecăm/Nu plecăm acasă/ Până nu vom căști/ Libertatea noastră"). Această strategie venea în continuarea cântecelor populare inventate/adaptate după căderea lui Ceaușescu și care făceau Bucureștiul să răsune ca o catedrală a spiritului popular dezlănțuit. În ultima etapă, o seamă de artiști au creat cântecele Pieții Universității, asumate imediat de multime și transformate în simboluri ale manifestației (vezi, spre exemplu, "Imnul Golaniilor" sau "Vino, Doamne").

În același mod simbolic trebuie să amintim aici utilizarea numelui lui Mihai Eminescu (poetul național) ca fetiș al manifestației: portretul acestuia a stat mereu la balconul Universității. Imaginea sa este, în perimetru cultural român, asociată cu creatorul de geniu, neânțeles de contemporani, cu sacrificiul pentru o idee mareafă, cu Tânărul marginal și respins de o societate suficientă. Evident, acest profil a fost imediat recuperat de contestari, presa și discursul mitic stabilind o filiație între manifestanți și geniul tutelar: "Din balconul Universității, flancați de portretele huliganului național Eminescu, patru tineri ..." (România Liberă, 28-04), "Aflați sub oblăduirea celui mai mare golan al neamului, Mihai Eminescu ..." (Dreptatea, 3-05).

Ultimul element cu valoare de simbol global care poate fi invocat aici este unul imaterial: vorbirea. Este simbolul cel mai des folosit pentru a defini spiritul manifestanților din Piața Universității. Mai mult decât atât, el poate fi simbolul ce

## PIAȚA UNIVERSITĂȚII: DIMENSIUNILE UNUI RITUAL LIMINAL

cuprinde întregă efervescență a societății după căderea lui Ceaușescu: eliberată de decenile de tăcere, colectivitatea vorbește, vehement și în contradictoriu. De la vorbirea în șoaptă în microgrup, se trece la cea de la megafon în multime și apoi la cea din presă, adresată maselor. Manifestarea din Piața Universității venea aşadar să dea un corp concret și o formă rituală unei tensiuni ce străfulgera întregă societate

românească. Funcționând ca o mare sărbătoare a vorbirii haotice, ea relua ceremonialul, amplificând simbolic, acel segment al existenței cotidiene, acea foemă de agregare colectivă care, prin forța ei se lasă cel mai ușor transformată în adevăr global - VORBIREA fără limite, reguli, scop, orientare, structură retorică. Pur și simplu vorbirea ca ritual comunitar.

### Note și bibliografie

- Abélès, Marc, 1989, *Rituels et communication politique moderne*, în revista *Hermes*, no. 4, Paris, CNRS.
- Abélès, Marc, 1990, *L'anthropologie de l'état*, Paris, Armand Collin
- Babcock, Barbara, (ed.) 1978, *The Reversible World*, Ithace and London, Cornell University Press.
- Balandier, Georges, 1992, *Le pouvoir sur scènes*, Paris, Ed. Balland
- Caillois, Roger, 1972, *Le mythe et l'homme*, Paris, Gallimard.
- Coman, Mihai, *Romanian Journalism in a Transition Period*, în *The Global Network*, București, nr. 1, 1994.
- Da Matta, Roberto, 1984, *Carnival in Multiples Planes*, în: John J. MacAloon (ed) *Rite, Drama, Festival, Spectacle*, Philadelphia, Institute for the study of Human Issues Inc.
- Natalie Zemon Davis, 1975, *Society and Culture in Early Modern France*, Standford, Standford Univ. Press.
- Dayan, Daniel, Katz, Elihu, 1992, *Media Events*, Cambridge, Harvard University Press.
- Elliot, Philip, 1982, *Media Performances as Political Rituals*, în *Communications*, vol. 7, no. 1, USA.
- Geertz, Clifford, 1973, *The Interpretation of Cultures*, N.Y. Basic Books Inc. Publ.
- Max Gluckman, 1963, *Order and Rebellion in Tribal Africa*, New York, The Free Press of Glencol.
- Gusfield, Joseph R., 1976, *A Dramatic Theory of Status Politics* în J.E. Combs, M.W. Mansfield (ed), *Drama in Life: Uses of Communication in Society*, N.Y., Hasting House Publ.
- Morin, Edgar, 1969, *La rumeurd'Orléans*, Paris, Seuil.
- Myerhoff, Barbara, 1984, *A Death in Due Time. Construction of Self and Culture in Ritual Drama*, în John, J. MacAloon, (ed) *Rite, Drama, Festival, Spectacle*, Philadelphia, Institute for the Study of Human Issues Inc.
- Turner, Victor, 1967, *The Forest of Symbols*, N.Y.
- Turner, Victor, 1969, *The Ritual Process*, N.Y., Aldine Publishing Comp.
- Turner, Victor, 1982, *From Ritual to Theatre*, N.Y., Performing Arts Journal Publications.